

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

С. В. Сохань

*кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ*

“КНИГА-АРХІВ” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ КИЇВСЬКИХ МОНАСТІРІВ: АРХЕОГРАФІЧНИЙ ТА КНИГОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Документальна спадщина київських монастирів завжди привертала увагу широкого загалу дослідників, оскільки вона зберігала найбільше інформації про різні аспекти розвитку суспільства в минулому. На жаль, оригінали документів дійшли до сучасного періоду в незначній кількості, тому найчастіше дослідники у своїй роботі звертаються до їх копій. Серед документальних джерел окреме місце належить т. зв. “копійним книгам”, в яких містяться копії документів XV–XVIII ст. різного змісту – дипломатичного, господарського тощо.

Здійснивши загальний огляд відомих копійних книг монастирів Росії, Л.В. Черепнін установив характерну тенденцію щодо вибіркового переписування документів до таких книг. Документи ретельно підбиралися з певною метою (політичною, соціальною, юридичною, господарською тощо), тобто при створенні копійних книг переписувач вирішував не тільки охоронну функцію, але й соціально-політичну. Тому не лише окремий документ може використовуватися як копія втраченого оригіналу, а й їх комплекс, представлений в копійній книзі, повинен розглядатися як автентичний документ того історичного періоду, коли вона створювалася¹.

Характеристику копійних книг подає в своїй роботі Д.М. Альшиц, даючи їм визначення та назву “книги-архіву”. Розглядаючи питання, що вважати рукописною книгою, автор статті чітко розмежував “книгу-архів”, рукописну книгу та збірник документів². Хоча “книга-архів” представлена окремою збіркою у формі кодексу з ознаками рукописної книги (шкіряна палітурка, різні почерки

писців, маргіналії та записи), до рукописної книги її віднести не можна, виходячи з її змісту, мети створення та призначення. Але й до збірника документів в книжній формі, до якого можна віднести будь-яке зібрання, яке створюється із документів і не має іншої функції, окрім збереження даного комплексу (наприклад, опрацьованих в одну палітурку оригінальних документів або у вигляді списків, зроблених колекціонером), їх віднести також не можна.

Першою характерною рисою “книги-архіву” є те, що вона створювалася найчастіше в той самий період часу, коли й більшість документів, які записувалися в книгу, тобто мала єдиний хронологічний простір. *Другою* її особливістю було об’єднання документів в одне ціле за певною ознакою: вони мали зберігати своє реальне значення для подальшого їх використання, тобто реалізовуватися на практиці, наприклад, в судових позовах. І головне, “книга-архів” виділяється особливостями узагальненого відображення суспільного життя в зв’язку з виникненням та розвитком різних інституцій (церковних, суспільних, державних). Тому своєрідне поєднання *форми* рукописної книги та лаконічного *змісту* актових документів як результату діловодної документації конкретного об’єкта ставить “книгу-архів” на окреме місце при класифікації писемних джерел.

Протягом останнього століття назва цих книг в науковій термінології змінювалася в залежності від предмета вивчення. Так, при характеристиці таких збірок копійних документів монастирів на початку ХХ ст. дослідниками частіше вживається термін “книги крепостей”. Це обумовлено, перш за все, традиційним використанням ченцем-переписувачем у змісті збірника копій документів вживання слова-заголовку “крепость” – загальної назви будь-якого юридично оформленого документа, який мав відношення до права на власність землею або нерухомістю. З середини 50-х років ХХ ст. починається період розвитку дипломатичної кодикології³, котрий характеризується детальним аналізом однієї або декількох книг, які об’єднує приналежність до одного архіву: все частіше науковцями вживається термін “копійні книги” або “копіарії” (дипломатарії). Саме завдяки своїй загальній інформаційній наповненості та розширеному діапазону джерелознавчих досліджень при вивченні “копіаріїв”, кожна книга розглядається через призму соціально-політичних подій в державі, що ще більш вирізняє її серед різновидів актових джерел XVI–XVIII ст.

“Книги-архіви” церковних установ, зокрема монастирів, різноманітні за своїм призначенням, мають одну спільну і головну рису – вони є збірниками документів юридичного характеру і завжди були фундаментом та першоосновою архіву будь-якого монастиря. Значення їх для вивчення історії монастирів дуже велике, не менш цінні вони як історичне джерело. Вони містили майже всі копії документів, що стосувалися землеволодіння та межі монастирських маєтностей. Окрім маєтних справ, книги вмщували законодавчі акти, офіційне та приватне листування, духівниці тощо, посідаючи важливе місце у справі забезпечення історичних досліджень. Традиційний погляд на такі “книги-архіви” як джерела з історії церкви відбиває однобічний підхід до вивчення в них документів, що стосуються не тільки церкви, але й різноманітних проявів економічного та політичного життя. Так, наприклад, відомості про вартість окремих ділянок землі, яку придбав монастир, складають цінність як джерело для вивчення цінових та земельних відносин у період створення документа. Листування визначних духовних та державних осіб є джерелом для просопографічних досліджень та здійснення реконструкцій їхніх біографій тощо.

Характерними особливостями “книги-архіву” монастирів є те, що всі документи стосуються маєтностей одного монастиря або приписаних до нього обителів, та критерії відбору і занесення копій до цих книг за номінальним або географічним принципами. Копії документів записувалися за хронологією (за роками), а в середині за видами документів (привілеї, грамоти, універсали, листи тощо) та географічною і номінальною ознаками (документи, що стосуються різних селищ, хуторів, гребель, млинів). На практиці, коли юридичну силу могли мати лише оригінали документів або засвідчені їх копії, “книга-архів”, не маючи юридичної доказової сили, завжди користувалися попитом в численних позовах та процесах за майно монастиря завдяки хронологічній послідовності внесених до неї документів в межах окремого територіального об’єкта (хутора, села, селища, містечка, греблі, млина, урочища тощо) і певного відрізка часу⁴.

Побіжне знайомство зі станом дослідження “книг-архівів” київських монастирів доводить, що при роботі фахівців з цими книгами, як правило, опрацьовувався один документ або група документів для розроблення та вивчення якоїсь вузької проблеми. Комплексне дослідження “книг-архівів” київських монастирів та їх кодикологічний аналіз до цього часу не здійснювалися, що спричинило по-

яву лакун як в історії монастирів, так і самих “книг-архівів” як результату діловодної та архівної діяльності монастирів.

На прикладі детального аналізу “книги-архіву” Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, яка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), в рукописному зібранні зазначеного монастиря (ф. 307, № 535/1763 п), розглянемо загальні риси цього історичного джерела в археографічному та книгознавчому аспектах. Обсяг збірника – 532 арк. Формат – 210 x 330 мм. Оправа – картон зі шкіряним корінцем – відірвана. Виходячи з типу письма і датованих філіграней, рукопис можна віднести до 40-х років XVIII ст. Філіграні в збірнику п’яти видів – “Орел”, “Лілія”, “Єдиноріг”, “Літера W” (з літерним супроводженням “І Н К”) та “Герб з перев’язю”, які співпадають з датою рукопису. Наприклад, філігрань “Лілія” датована Е. Лауцвїчіусом 1741–1742 рр.⁵

Рукопис реставровано та заново оправлено в 1808 р., коли більша частина рукописів монастиря, за розпорядженням намісника Золотоверхого Михайлівського монастиря Іринєя Фальковського, була приведена до належного вигляду та стану. На корінці книги збереглися старі шифри: От. 4. гл. 1 № 2680–2 та № 145. На форзаці та арк. 33 – печатка бібліотеки Золотоверхого Михайлівського монастиря 1890-х років, вірогідно поставлена після проведення звірки бібліотеки. Аркуші рукопису пожовклі, праві верхні кути потерпали від вологи, залишилися плями від води та воску. Документи написано скорописом першої половини XVIII ст. староукраїнською, польською та російською мовами.

У збірнику наявні два почерки переписувачів. Перший (основний) – арк. 1–142, 144–478; другий – арк. 142 зв.–143, 479–509. На звороті останнього аркуша (арк. 520 зв.) є нотатки користувачів цього рукопису. На завершальному етапі формування збірника була проставлена нумерація – до арк. 478 та вставлені чисті аркуші (від 1 до 20) після кожного розділу для дописування копій нових документів, що відносяться до змісту того чи іншого розділу. Другим почерком нумерація проставлена до арк. 509. Чорнило коричневе та чорне; на більшій частині тексту відбилося на протилежних аркушах. На полях рукопису є помітки олівцем та чорнилом, які уточнюють відомості про дату документа, назву місцевості, прізвища та імена продавців або дарувальників маєтностей монастирю. Наприклад, на арк. 136 на полях рукопису при уточненні назви

місцевості Вигурівщина є помітка із зазначенням давньої її назви – Мирославщина.

Загальна структура “книги-архіву” зазначеного монастиря упорядковувалася згідно зі складом оригіналів документів, які зберігалися в архіві монастиря до секуляризації монастирських земель в Україні в 1786 р. Тому помилки у передачі текстів документів переписувачем було зведено до мінімуму. Виняток складають лише тексти копій царських грамот з останнього розділу, які містять багато правок іншим чорнилом. Постійне звернення до “книги-архіву” при будь-яких переміщеннях оригінальних документів з архіву монастиря (Київська казенна палата, Київська духовна академія) залишило свій слід на деяких документах – олівцем проставлені номери відповідних аркушів в “книзі-архіві”. Так, наприклад, на оригіналі привілею короля Владислава IV від 26 листопада 1646 р. про підтвердження прав на монастирські маєтності⁶ під старими шифрами в лівому верхньому куті арк. 1 проставлено олівцем “№ 35”, що відповідає арк. 35 у “книзі-архіві”, на якому міститься копія цього документа. Зміст книги поділено на 5 розділів. Копії з перших 3-х розділів починаються із заголовків, які в цілому передають зміст акта, вказуючи на об’єкт дії. Заголовки були складені перед копіюванням документів, що підтверджує як ідентичність почерку переписувача, так і чорнило. Виняток складають заголовки до № 18 та № 27, які вирізняються іншим чорнилом (чорним) та іншим почерком. Перед заголовками 4 і 5 розділу переписувачем також було зроблено відступ для написання заголовку потім, але місця ці так і залишилися пусті.

Перший розділ книги містить 28 копій актів 1522–1685 рр.: це, насамперед, королівські привілеї, судові позови, скарги з майнових питань. Документи в хронологічній послідовності вміщені з арк. 1 по 47, арк. 48 – чистий. Починається розділ з визначальних історичних документів монастиря – привілеїв Сигізмунда I від 8 серпня 1522 р. та 15 березня 1523 р., наданих київському воеводі Андрію Немировичу з приводу прохань ігумена Золотоверхого Михайлівського монастиря Макарія віддати до обителі міське поле за Пробитим Валом та надати право реставрувати спустошений монастир і організувати монастирську общину, з поправкою на невтручання митрополита і воеводи у монастирські справи. В заголовку до першого документа є дописка іншим почерком: “а ныне оное поле за Львовскими воротами именуется Кудрявец”⁷, вірогідно, дослідника-

користувача цього рукопису. Окрім привілеїв про відродження монастиря, є копії привілеїв польських королів Сигізмунда Августа, Михаїла, Владислава IV, Яна Собеського, що стосувалися різних сторін монастирського життя, переважно захищаючи права та монастирську власність. Наприклад, привілей від 3 серпня 1605 р. на дозвіл січення меду та продажу його на церковні потреби за листом князя Костянтина Острозького і позов того ж князя від 2 квітня 1602 р. до Павла Монтвиду про грабування двору в Юрівці, яка належала монастирю, свідчать про турботу та піклування влади про монастирську власність та захист її від зазіхань з боку інших верств населення. Ще одна скарга від ігумена Йосифа Мировського до білогородківського старости Миколая Вишпольського від 23 липня 1606 р. також стосується наїзду на монастирські землі з боку жителів с. Білогородки. Про привілейоване становище монастиря свідчить грамота Яна Собеського від 1685 р., якою військовим заборонялося бути на постої в монастирських маєтностях та вимагати від них різні побори. Але збагачення монастирів відбувалося не тільки офіційним законним шляхом, зокрема отримання власницьких прав від польських королів через привілеї, а й іншими способами, що завжди призводило до вирішування цих питань в судовому порядку. Підтвердженням цьому є цікавий документ – позов Сигізмунда III від 5 березня 1602 р. до Йосифа Мировського за скаргою Київського земського судді Аксака щодо збирання монастирем мита на Ветській греблі. Право погребельного мита мав монастир ще від князя Київського Володимира Мономаха, яким дозволялося родині Рожновських брати мито від купецьких людей, а від Рожновських це право надано було монастирю⁸. Після скарги і розгляду цієї справи в суді декретом Головного Люблінського трибуналу від 22 червня 1602 р. було підтверджено право монастиря⁹.

Другий розділ представлений копіями універсалів українських гетьманів та полковників у кількості 50 документів за 1649–1729 рр. (арк. 49–96, арк. 96 зв. – чистий). Абзаци копій документів цього розділу починаються чорнильними ініціалами. Це універсали Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Івана Брюховецького, Дем'яна Многогрішного (Ігнатовича), Івана Мазепи, Івана Скоропадського, грамота київського митрополита Іоасафа Кроковського, лубенських полковників Андрія Марковича, Леонтія Свічки та інших, якими закріплювалися старі власницькі права на монастирські маєтності та надавалися нові, “видячи вели-

кий недостаток обители”¹⁰. Починається розділ з копій універсалів Богдана Хмельницького від 2 та 15 червня 1655 р. про затвердження Феодосія Софоновича ігуменом Золотоверхого Михайлівського монастиря та передачу йому Федаківського млина під Трипіллям.

Універсалом від 4 січня 1671 р. Дем’ян Многогрішний (Ігнатівич) надав монастиреві млини на Слобідській та Золотаревій греблі на р. Остер. Універсалом від 17 січня 1688 р. Іван Мазепа підтверджував ці права на млини під Старим Остром і ще повернув військову частину з млинів в монастир. Іван Скоропадський постійно піклувався про збільшення маєтностей монастиря, “міючи особливу горливість и прихильность”¹¹ до нього. Підтвердженням цього є ряд документів: універсали на села Крехаїв, Боденки, ліс Малий Кормил від 6 червня 1712 р., надання кам’яної церкви Архангела Михаїла в Старому Острі на прохання київського митрополита Іоасафа Кроковського, документи на право володіння монастирем маєтностями родини Гамалій (1714–1716 рр.).

Третій розділ – листування гетьманів, полковників, різних посадових осіб, що стосується розмежування та прав на монастирську землю – розміщено від арк. 97 до 115 (арк. 115 зв. по 120 зв. – чисті). Всього 31 копія документів 1713–1735 рр. Це листи Івана Скоропадського до старости села Євминки Богдановського від 23 серпня 1713 р., Івана Мазепи до митрополита Київського Варлаама Ясинського від 25 серпня 1692 р., полковника Гадяцького Михайла Милорадовича до ігумена Варлаама Ленецького від 10 червня 1717 р., дружини Григорія Гамалії Марії Гамалії до ігумена Іоанікія Сенютовича від 15 листопада 1711 р., лубенського полковника Петра Апостола до економа монастиря від 19 червня 1735 р. тощо. Всі вони висвітлюють різні сторони соціально-економічних та політичних відносин в Україні, які, насамперед, були спрямовані охороняти, зміцнювати та розширювати монастирське землеволодіння. Наприклад, два листи Івана Скоропадського. Перший – до митрополита Київського Іоасафа Кроковського від 17 жовтня 1713 р. з проханням про дозвіл передачі за концесією Красногірського Чорнуського монастиря до Золотоверхого Михайлівського монастиря та другий – до ігумена монастиря Іоанікія Сенютовича від 6 січня 1714 р. про видачу з військової канцелярії універсалу, яким стверджується ця передача в “присутствіє” київському монастирю.

Четвертий розділ, найбільший за представленим матеріалом, містить 195 копій актових документів 1521–1739 рр. Це купчі записи, тестаменти, виписи з книг земських справ судових київ-

ських, з книг гродських Воеводства Київського, з книг міських права Магдебурзького ратуші Київської, з книг міських ратуші Сенчанської, укази з військової Генеральної канцелярії та інші актові документи, за якими регламентувався процес монастирського землеволодіння. Документи розміщуються з арк. 1 по 509 зв., (арк. 510–520 чисті). За змістом розділ ділиться ще на підрозділи, які відповідають окремим місцевостям, де була земельна власність монастиря. Підрозділи містять документи, що стосуються ґрунтів Вигурівщини (14 копій, арк. 121–143, арк. 144–160 зв. чисті), за Пробитим Валом у Києві (4 копії, арк. 161–167, арк. 167 зв.–168 чисті), Орининської (Дівич Гори) (4 копії, арк. 203–210 зв., арк. 211–212 зв. чисті), Введенських (3 копії, арк. 213–218 зв., арк. 219–220 зв. чисті), луків та озер Кораблища (2 копії, арк. 229–230 зв., арк. 231–236 зв. чисті), Крюківщини та Данилівки (1 копія, арк. 269–271 зв., арк. 272–276 зв. чисті), Крехаївських (10 копій, арк. 277–286, арк. 286 зв.–292 зв. чисті), Боденьківських (13 копій, арк. 293–308 зв., арк. 309–316 зв. чисті), ґрунтів і млинів в м. Острі (50 копій, арк. 317–362, арк. 362 зв.–368 зв. чисті), Бодаківських, Хрулівських, Ведкалівських (26 копій, арк. 369–401 зв., арк. 402–408 зв. чисті), ґрунтів Красногірського Чорнуського монастиря (24 копії, арк. 409–431 зв., арк. 432–438 зв. чисті), Лисковщини (21 копія, арк. 439–472 зв., арк. 473–494 зв. чисті); сіл Глеваха (5 копій, арк. 168 зв.–174, арк. 174 зв.–184 зв.), Юрівка (3 копії, арк. 185–191, арк. 191 зв.–194 зв.), Борщагівка (Борщовка), (3 копії, арк. 195–199, арк. 199 зв.–202 зв. чисті), Віта і на мито (2 копії, арк. 221–224 зв., арк. 225–228 зв. чисті), хутора Ленковичовського біля Вигурівщини (4 копії, арк. 245–253 зв., арк. 254–260 зв. чисті); млина в м. Переяславі (2 копії, арк. 261–262, арк. 262 зв.–268 зв. чисті); дозволу “на шуршу” біля обителі, яким надавалося право монастирю залишати гроші з продажу пива, вина і меду на їжу та інші потреби монастиря і не сплачувати податки в казну (4 копії, арк. 237–240 зв., арк. 241–244 зв. чисті). Останній розділ містить 7 копій царських грамот 1654–1742 рр., зокрема грамоти Олексія Михайловича, Петра I, Петра II, Єлизавети I.

Цікаві нотатки, залишені на останній сторінці “книги-архіву” дослідниками XIX ст., відображають полеміку двох діаметрально протилежних поглядів на значення цих історичних джерел для монастиря. Перший запис від липня 1857 р. польською мовою належить єзуїту Маріану Горшковському і свідчить про його точку зору на “архіважливі” документи, що відображають факти впливу польських королів на історію монастиря. Відписка Лаврентія По-

хилевича від 15 лютого 1866 р. містить різку критику на висновки свого опонента. Він розрізняє вплив та відношення “старих” польських королів та їхніх нащадків до монастиря. Перші – роздавали землі монастирю, а інші – тільки це підтверджували. Останні, як пише Похилевич, – вже під впливом єзуїтів і фанатизовані папською схизмою, нічого не додали від себе православної обителі, підтверджуючи лише за нею давню власність¹².

Розглянуту “книгу-архів” Золотоверхого Михайлівського монастиря органічно доповнюють інші цікаві рукописні збірники монастиря, що стосуються його документальної спадщини, наприклад, збірник документів, в якому містяться копії та оригінали щодо монастирської власності. Це “Собрание разных древних подлинных монастырских бумаг, расположенных по годам, начиная с 1540 года по 1770 год”¹³, яке містить 88 оригіналів та копій документів на села Вигурівщина, Глеваха, Борщачівка та іншу власність цього монастиря. Для вивчення історії монастирів значною базою у відновленні та реконструкції їх документальної спадщини важливу функцію виконують описи на монастирські документи та маєтності, в яких зазначаються реєстри документів, згідно з якими монастирі отримували ту чи іншу власність. Це “Опись краткая именной монастыря Золотоверхого Михайловского Киевского, земель, лесов, пляцов, поль пахатных, сеножатей и озер рыболовных, и млынов, границами в листах королевских, грамотах государственных, универсалах гетманских, и прочих писмах, описанными, ограниченными, ради удобнейшего ведения, собранная 1701, и 1736 годов”, яка зазначена в каталозі М.І. Петрова у розділі “Історико-юридичні акти і документи, або історико-юридична суміш”¹⁴. Обсяг рукопису – 72 арк. Формат – 190 x 310 мм, шкіряна оправа. “Опись...” складена в 1701 р. та доповнена у 1736 р. Надійшла до фондів НБУВ у складі бібліотеки Київського Софійського собору (старий шифр бібліотеки № 372).

Рукопис складається з короткої довідки стосовно історії заснування монастиря (арк. 2–3) та стислих відомостей з актових документів про надання маєтностей монастирю (арк. 4–10), хуторів та сіл Лубенського полку (арк. 11–12), дворів з плацями та городами в м. Острі та за його межами (арк. 13–14). Далі подані відомості про села, які за відгалуженням межі поляками від України відійшли за кордон у володіння Польське (арк. 14–15), стислі дані про монастирські млини, з інформацією про кількість мірної частини мельника та монастиря (арк. 16–18). Інформація про власність монастиря

містить цікаві топографічні дані про історію міст та сіл України, поданих у вигляді анотацій до опису окремих ґрунтів, островів, урочищ, лісів, озер, із зазначенням, яким чином вони стали власністю монастиря, відомостей про колишніх власників та документи, які регламентували право власності. Окремий розділ присвячений покровителям та благодійникам монастиря. Починається він з переліку князів та великих государів московських, які жалували грамоти на землі або підтверджували право власності обителі на ґрунти та маєтності (арк. 32–34). Інша частина розділу містить біографічні відомості про польських королів, що перехрещуються із повідомленнями про надання привілеїв та підтверджувальних листів монастирю (арк. 40–42) українських гетьманів, які своїми універсалами значно розширювали монастирську власність (арк. 42–46), та інших благодійників монастиря (арк. 48–53, арк. 54–72 – чисті). Структура рукопису поєднує в собі оповідну форму викладу матеріалу з характерними рисами діловодного архіву монастиря. Історичні події та факти, які відбувалися в житті обителі, описуються у довільній формі, з посиланням на дані архівних документів із зазначенням точних дат та коротких відомостей про зміст цих документів.

Порівняльний аналіз “книг-архівів” зі збірниками копій документів, монастирськими описами цих документів з фондів ІР НБУВ та залишками документального архіву цього монастиря дає змогу вирішувати не тільки питання про ступінь повноти “книги-архіву”, але і визначати причини появи збірників певного змісту в даний історичний період. Оскільки “книга-архів” завжди була пов’язана з соціально-політичними умовами того регіону, в якому вона створювалася, можна позначити шляхи реконструкції складу “книг-архівів” інших монастирів, які не збереглися, що значно збагатить документальну спадщину монастирів України. Виявлені розбіжності та специфічні особливості “книг-архівів” монастирів при археографічному та книгознавчому дослідженні дають можливість простежити відмінність цих документів з урахуванням різних умов їх створення на території України та мати уяву про загальні та спільні закономірності цього процесу в цілому.

¹ Черетин Л.В. Русские феодальные архивы XIV–XV веков. – Ч. 2. – М., 1951. – С. 4–16.

² Альшиц Д.Н. Что считать рукописной книгой (Из опыта описания древнерусских рукописей) // Проблемы источниковедческого изучения рукописных и старопечатных фондов. – Л., 1979. – С. 79–91.

³ *Кацтанов С.М.* Копийные книги Троице-Сергиева монастыря XVI в. // Записки Отдела рукописей ГБЛ. – Вып. 18. – М., 1956; *Ивина Л.И.* Копийные книги Троице-Сергиева монастыря XVII в. // Записки Отдела рукописей ГБЛ. – М., 1961. – Вып. 24.

⁴ ІР НБУВ, ф. 301, № 216 п, 217 п – копійні книги Києво-Печерської лаври (за описом Київської казенної палати документів Києво-Печерської лаври № 5, 6); ф. 307, № 535/1763 п – копія книга Золотоверхого Михайлівського монастиря.

⁵ *Лауцвявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII вв. Атлас. – Вильнюс, 1967. – № 2074.

⁶ Деякі документи з архіву монастиря нині зберігаються в колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії з фондів ІР НБУВ: ф. 301, № 216 п (“Г”. Золотоверхий Михайлівський монастир), оп. № 22.

⁷ ІР НБУВ, ф. 307, 535/1763, арк.1.

⁸ Це право монастиря з давніх часів на мито на річці Віта заперечує М. Закревський у своїй відомій праці “Описание Киева”, зазначаючи, що з XVI ст. воно підтверджується докуменальними джерелами. А згадки про родину яка існувала при Володимирі Мономахові (1113–1125) із закінченням прізвища на “-ський” в Іпатієвському літописі немає. Див.: *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 516.

⁹ Там само, ф. 312, № 411/372 с, арк. 7.

¹⁰ Там само, арк. 55 зв.

¹¹ Там само, ф. 307, № 535/1763, арк. 85 зв.

¹² Там само, арк. 520 зв.

¹³ Там само, ф. 307, № 536.

¹⁴ Там само, ф. 312, № 411/372 с.